

Sociální aspekty výchovy

Vzťah sociálnej pedagogiky a sociálnej práce ako vedných disciplín a učebných odborov

Jolana Hroncová

Klíčová slova: Sociálna pedagogika, sociálna práca, pedagogika sociálnej starostlivosti, sociálna starostlivosť, profylaxia, kompenzácia, dobrovoľnícka práca.

Úvod

Politicko-ekonomické zmeny v našej spoločnosti po roku 1989, postupujúca transformácia sociálnej sféry, zmeny na trhu práce, akumulácia a neustály rast sociálno-patologických javov, kríza rodiny v súčasnosti a iné sociálne dôsledky ponovembrového vývoja (abstrahujúc od jeho pozitív) vyvolali súčasnú „renesanciu“ sociálnej práce a sociálnej pedagogiky ako vedných odborov, no zároveň aj praktických profesií. Ukazuje sa však, že je veľmi ťažké jednoznačne vymedziť vzťah medzi týmito dvomi disciplínami, resp. profesiami.

Teoretické prístupy riešenia vzťahu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce

V našej odbornej literatúre nie je objasneniu vzťahu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce zatiaľ venovaná dostatočná pozornosť. Príspevky tohto druhu sú viac obsiahnuté v časopiseckej literatúre, resp. v zborníkoch z konferencií. Rieši ho napríklad príspevok Potočárovej (1998): „Vzájomný vzťah sociálnej pedagogiky a sociálnej práce“, v ktorom vychádza z knihy Hansa Bottschera „Sozialpädagogik im Überblick“, taktiež príspevok poľského autora Piekarského (1998). U nás venoval pozornosť objasneniu vzťahu týchto

disciplín aj Ondrejkovič (1998), ale aj na iných miestach, najmä v časopiseckej literatúre v tom zmysle, že ide o synonymické pojmy, najmä v nemecky hovoriacich krajinách. Osobitne tento vzťah neosvetľuje ani náš najvýznamnejší predstaviteľ sociálnej pedagogiky Baláž (1981, 1991). V dostupných odborných prameňoch z oblasti sociálnej práce, v našich i českých, absenteje zasa záujem o sociálnu pedagogiku, resp. vymedzenie vzťahu k nej. Občas sa v nich objaví naznačenie vzťahu k pedagogike ako takej. Omnoho výraznejšia pozornosť je venovaná vymedzeniu vzťahu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce v poľskej a nemeckej odbornej literatúre.

Značnú pozornosť vzťahu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce venuje napríklad Wroczyński (1968, s. 59–60), kde v tejto súvislosti uvádza myšlienky predstaviteľky sociálnej pedagogiky Heleny Radlinskej nasledovne: „Sociálna pedagogika sa zaoberá rozoznávaním činiteľov, ktoré hatia vývin a hľadaním prostriedkov na ich prekonanie. Vynárajú sa tu dve oblasti detailných úloh: kompenzácia a pretváranie prostredia ‚v mene ideálu‘.“ Kompenzáciou rozumie „hľadanie síl, ktoré možno uvoľniť, činiteľov, ktoré možno použiť, aby sa vyrovnali nedostatky, zadosťučinilo sa neuspokojeným potrebám, predišlo hroziacim nebezpečenstvám. Kompenzácia veľmi úzko spája sociálnu pedagogiku so sociálnou službou, to znamená s oblasťou plánovitej spoločenskej pomoci“. Podľa Radlinskej druhá úloha sociálnej pedagogiky je meniť a pretvárať prostredie. Spočíva v plánovitom organizovaní prostredia, v nachádzaní spoločenských síl v ňom, ktoré sú schopné uskutočňovať plánované zmeny.

Úlohu pretvárať prostredie Radlinská spája s problematikou kultúrno-osvetovej a výchovno-opatrovníckej práce, pričom vymedzuje užšie oblasti sociálnej pedagogiky, a to: teóriu sociálnej práce, teóriu kultúrno-osvetovej práce (osvety dospelých) a dejiny sociálno-osvetovej práce. H. Radlinská charakterizovala rozsah týchto troch oblastí sociálnej pedagogiky takto: „Teória sociálnej práce sa zaoberá poznávaním podmienok, v ktorých vzniká potreba záchrany, starostlivosti, pomoci, zabezpečenia, ako aj hľadaním spôsobov ako opäť nachádzať ľudské sily a organizovať ich v mene životnej tvorivosti. Z tohto základu sa oddeľujú nové špecializácie: pedagogika starostlivosti (sociálnej starostlivosti) a náuka o problémoch mládeže.“ (Wroczyński, 1968, s. 59–60).

Teória osvety dospelých zahrňuje podľa Radlinskej otázky potrieb v oblasti duchovnej, kultúrnej a možností ich uspokojovania. Skúma spôsoby poznávania vývinových podnetov, spôsoby pomoci jednotlivcom a skupinám pri plnení úloh, ktoré im predkladá život, podporuje osvetové hnutia organizovaním zariadení, systematizuje spôsoby a výsledky vzdelávania a sleduje spôsoby využívania chvíľ oddychu. Na pozadí týchto výskumov, skúseností a úvah sa formuje a vydeľuje pedagogika práce.

Dejiny sociálnej a osvetovej práce hľadajú činitele vývoja sociálnych zariadení a činitele ich spojitosti, stálosti a premenlivosti, úsilí a foriem, účinkov zámerných pôsobení a úloh spontánnych javov na širšom pozadí spoločenského a kultúrneho života. „Názov sociálnej pedagogiky vyjadruje jej úlohu spájať súbor vied o výchove a vied o kultúre a spoločnosti.“ (tamtiež)

Podľa Wroczyńskiego (1968, s. 64) „sociálna pedagogika... rozoberá výchovné vplyvy, ktoré vychádzajú z prostredia, a určuje zásady organizovania prostredia z hľadiska potrieb výchovy. Pod organizovaním prostredia – v zmysle sociálnej pedagogiky – treba rozumieť utváranie výchovne hodnotných podnetov a kompenzovanie záporných vplyvov“. V tejto súvislosti Wroczyński s Radlinskou kladú osobitný dôraz na „profylaxiu“ a „kompenzáciu“. Profylaxia súvisí s neutralizovaním vplyvu činiteľov vyvolávajúcich potenciálne ohrozenie a rozvíja sa dvoma smermi: tlmením aktivity v oblastiach vedúcich k potencionálnemu ohrozeniu, alebo podnecovaním aktivity v pozitívnej činnosti vo vhodných oblastiach a tak usmerňovať aktivitu mládeže správnym smerom. (V súčasnosti by sme ako príklad mohli uviesť využívanie voľnočasových aktivít mládeže v primárnej prevencii sociálnopatologických javov u mládeže.) Pod „kompenzáciou“ sa rozumie vyrovnanie a vyvažovanie nedostatkov alebo záporných javov, ktoré obmedzujú vývin, alebo bránia uspokojovať potreby dieťaťa.

R. Wroczyński preto zahŕňa do sociálnej pedagogiky aj výchovu mládeže mimo vyučovania a starostlivosť o racionálne využívanie voľného času. Podľa Wroczyńskiego (1968, s. 68) „sociálna pedagogika obsahuje okrem zložitej problematiky výchovy v prostredí aj dva osobitné úseky výchovnej teórie a praxe. Sú to: pedagogika sociálnej starostlivosti a mimoškolské vzdelávanie spolu s kultúrno-osvetovou prácou medzi dospelými. Pedagogika sociálnej starostlivosti sa sústreďuje na tie výchovné situácie, ktoré vyžadujú sociálnu pomoc“. Venuje problematike pedagogiky starostlivosti (v súčasnom chápaní sociálnej práce) pomerne značnú pozornosť. Na základe jej vývinových tendencií poukazuje v historickom priereze na presúvanie akcentu z filantropického charakteru poskytovania sociálnej pomoci na aspekty výchovné, smerom k aktivizácii vlastných síl človeka („self-help“). Pedagogiku starostlivosti definuje ako interdisciplinárnu vedu, lebo „formuje základy plánovitého konania v oblastiach, ktoré sú doménou sociálnej starostlivosti (širšie sociálnej politiky) a pedagogiky“ (Wroczyński, 1968, s. 173).

Pomerne veľkú pozornosť venuje objasneniu vzťahu sociálnej pedagogiky a sociálnej práce nemecký predstaviteľ sociálnej pedagogiky Erler (1993). Upozorňuje tu na pojmovú nejasnosť pri vymedzení „sociálnej práce“ a „sociálnej pedagogiky“ ako odborov nielen v minulosti, ale aj v súčasnosti. V tejto súvislosti uvádza: „Ani v súčasnosti neexistuje všeobecne akceptovateľné a ani teoreticky podložené ohraničenie medzi sociálnou prácou

a sociálnou pedagogikou. Obidva pojmy sa používajú ako synonymá. Pojmová nejasnosť sa buď obchádza, vynecháva alebo sa predpokladá, že každý vie, čo sa pod obidvoma pojмами myslí, aby sa vyhlo namáhavej definícii, ktorá má často ohraničený význam“ (Erler, 1993, s. 10) Podľa neho pôvod „sociálnej pedagogiky“ a „sociálnej práce“ vychádza z dvoch prameňov: prvý je spojený s komunálnou a neskôr štátnou úradnou starostlivosťou o chudobných v 19. storočí. Druhý prameň sociálnej práce leží v súkromnej dobročinnnej činnosti ako aj v osvietenstvom inšpirovanej pedagogike malých detí 19. storočia, kde bola postupne „objavená učiteľka v materskej škôlke“, resp. predtým nazývaná „svedomitá matka“.

Koncept sociálnej práce, v ktorom splynuli profesionálne tendencie s myšlienkou „duševného materstva“, rozvinula podľa neho Alice Salomová, ktorá sa v roku 1908 pričínila v Berlíne o založenie „Sociálnej dievčenskej školy“, ktorá sa pričínila aj o rozpracovanie metód sociálnej práce.

Podľa Erlera odlišovanie, prečo sa raz hovorí o sociálnej pedagogike a raz o sociálnej práci, spočíva v ťažisku, ktoré je buď v sociálnej starostlivosti (sociálna práca), alebo vo výchovnom aspekte (sociálna pedagogika), na ktoré sa kládol dôraz. Erler uvádza tiež najdôležitejšie úlohy a oblasti v praxi, ktorými sa zaoberajú sociálna pedagogika a sociálna práca a vidí ich nasledovne:

1. oblasť sociálnej starostlivosti (finančná podpora, poradenstvo, rehabilitácia),
2. oblasť zdravotnej starostlivosti (sociálne služby, opatrovanie a práca so starými, postihnutými, chorými a drogovovo závislými),
3. oblasť, možno najdôležitejšia, oblasť rodinnej starostlivosti, starostlivosti o deti a mládež (poradenstvo, výchova, pomoc a starostlivosť).

Ďalej Erler konštatuje, že systematické oddelenie pojmov „sociálna práca“ a „sociálna pedagogika“ nemá ani zmysel a pokusy o ich vymedzenie považuje za zbytočné mrhanie energiou. Erler tu uvádza aj úlohy sociálnych pracovníkov a sociálnych pedagógov uvedené v Lexikone sociálnej práce od „Nemeckého združenia pre verejnú a súkromnú sociálnu starostlivosť“.

Aj keď v nemecky hovoriacich krajinách je tendencia stotožňovať „sociálnu pedagogiku“ i „sociálnu prácu“ ako vedné odbory i profesie, poukazuje sa aj tu na ich špecifiká. Napríklad Henrich Tuggener (In Potočárová, 1998, s. 344) ich uvádza v nasledovných aspektoch:

- a) identita – sociálna pedagogika a sociálna práca sú ako „dve strany tej istej mince“, obe sú ich určením cieľa „pomoc k tomu, aby si človek pomohol sám“ identické.
- b) nezlučiteľnosť – sociálna práca ako sociálna starostlivosť, prípadne sociálna pomoc. Je síce súčasťou výchovy, ale nachádza sa aj v predpeda-

gogickej i mimopedagogickej oblasti. Sociálna starostlivosť je niečo iné ako výchova.

- c) zdôraznenie – sociálna pedagogika a sociálna práca obsahuje spoločný pojem „pomoc“. Sociálna práca zdôrazňuje „zdravie a blaho“, sociálna pedagogika sociálnu výchovu „dosiahnutie plnoletosti, zrelosti.“
- d) konvergencia – zástancovia tejto tézy žiadajú vývin sociálnej práce, sociálnej pedagogiky, vychovávateľstva a školstva k jednotnému funkčnému systému spoločenskej pomoci.

V našej odbornej literatúre je vzťah „sociálnej pedagogiky“ a „sociálnej práce“ zatiaľ tiež nie dostatočne ujasnený. Už samotný pojem „sociálna práca“ možno interpretovať vo viacerých rovinách – ako profesiu, činnosť, vednú disciplínu, či študijný odbor. Ani posudzovanie sociálnej práce ako vedy nie je jednoznačné, pričom sa možno stretnúť s názormi, že ako veda neexistuje, iní autori ju pokladajú za vedu aplikovanú a Novotná a Schimmerlingová sa domnievajú, že „sociálna práca sa už stala samostatnou vedou“. (Novotná a Schimmerlingová, 1992, s. 9). Cieľom sociálnej práce je zmena jednaní klientov a „dosahovanie harmonických životných situácií v disharmonických podmienkach“ (tamtiež, s. 7). Podľa Novotnej a Schimmerlingovej (1992, s. 22) „sociálna práca v užšom poňatí je charakterizovaná priamym, zámerným a pripraveným kontaktom sociálneho pracovníka s klientom (skupinou, komunitou) za účelom stanovenia sociálnej diagnózy a uskutočnenia sociálnej terapie“. Jej dôležitou súčasťou je však i sociálna práca preventívna, zameraná na predchádzanie vzniku dysfunkčných procesov najmä vplyvom sociálneho prostredia, v ktorom človek žije. A to je doména „sociálnej pedagogiky – ako vedy o sociálnych aspektoch výchovy“ (Baláž, 1991), resp. nazývanej aj vedou o spoločenskom prostredí. Pri analýze vzťahu sociálnej pedagogiky k sociálnej práci možno sociálnu pedagogiku považovať za vedu teoretickejšiu a všeobecnejšiu, ktorá zdôrazňuje sociálno-výchovné aspekty vo vzťahu k človeku, ktorý sa ocitol v sociálnej núdzi, a zámernou intervenciou do mikro- i mezoštruktúry prostredia napomáha prevencii vzniku dysfunkčných procesov u človeka (napr. usmerňovanie voľnočasových aktivít smerom k pozitívnej záujmovej činnosti u mládeže ako alternatívy drogových závislostí a tiež pomoc rizikovým rodinám a pod.). Sociálna práca je vedou viac praktickou a aplikovanou než sociálna pedagogika a presahuje jej rámec, pretože je vedou interdisciplinárnou – využíva poznatky mnohých iných vied – sociológie, práva, sociálnej politiky, kriminológie a pod. Jej ťažiskom je oblasť sociálnej starostlivosti, najmä v zmysle praktickej aktivity sociálneho pracovníka.

Vzťah medzi sociálnou prácou a sociálnou pedagogikou ako učebnými odbormi

Z vyššie uvedeného chápania úzkeho vzťahu medzi sociálnou pedagogikou a sociálnou prácou sme vychádzali aj pri koncipovaní učebných odborov „sociálna pedagogika“ a „sociálna práca“ na Katedre pedagogiky a sociálnej práce Pedagogickej fakulty UMB v Banskej Bystrici. Bakalárske Štúdium v odbore „sociálna práca“ realizujeme od školského roku 1996/97 v spolupráci s externými učiteľmi z oblasti štátnej správy (pracovníci úradov práce a oddelení sociálnej starostlivosti o rodinu a dieťa), súdov a iných subjektov sociálnej starostlivosti. Štúdium je 6-semestrálne, denné i diaľkové. Úzku spoluprácu s praxou realizujeme nielen pri teoretickej výučbe, ale aj počas terénnej sociálnej práce, priebežnej i súvislej, ktorá je realizovaná v jednotlivých subjektoch sociálnej starostlivosti. Všeobecný základ štúdia tvoria pedagogické, sociologické a psychologické disciplíny, odborný základ sociálna politika, teória a metodika sociálnej práce, legislatíva sociálnej práce, dejiny sociálno-výchovnej práce, sociálna starostlivosť o občanov, etika sociálneho pracovníka a iné disciplíny. Praktický základ štúdia tvoria praxe, a to priebežná terénna sociálna prax, letná terénna sociálna prax, súvislá prax a predmet komunikatívne a sociálne zručnosti.

Absolventi tohto štúdia nájdu uplatnenie na odboroch sociálnych vecí všetkých úrovní orgánov štátnej správy, na oddeleniach sociálnych vecí orgánov samosprávy, zariadeniach sociálnej pomoci, ústavoch sociálnej starostlivosti, na úradoch práce a v iných oblastiach sociálnej starostlivosti o občanov.

Aj keď študijný odbor sociálna práca patrí na Pedagogickej fakulte UMB k najmladším odborom a vyučuje sa iba tri roky, možno veľmi pozitívne hodnotiť záujem študentov o túto profesiu i spoluprácu s mestom Banská Bystrica v tomto smere. V roku 1998 Pedagogická fakulta UMB podpísala dohodu s mestom Banská Bystrica o spolupráci v sociálnej oblasti, ktorej cieľom bolo podporiť fakultu ako vzdelávateľský subjekt v odbore sociálna práca a tiež napomôcť mestu pri realizácii jeho zámerov v oblasti sociálnej politiky. Jedným z konkrétnych výsledkov spolupráce je zapojenie študentov do dobrovoľníckej práce v oblasti sociálnych služieb mesta, ktorú realizujú mimo povinnej praxe. Potešiteľná je skutočnosť, že do dobrovoľníckej práce sa zapojilo celkovo 70 % študentov odboru sociálna práca (ale aj z iných odborov) a takmer 100 % študentov 1. ročníka. Záujem o spoluprácu prejavili mnohé subjekty na území mesta. Uvedená spolupráca sa rozvíja – predovšetkým vďaka iniciatíve ing. M. Filipovej, vedúcej Referátu sociálnych služieb MSU Banská Bystrica a Mgr. T. Matulayovej, vedúcej oddelenia sociálnej

práce našej katedry – aj smerom k zahraničiu (s USA – Clevelandom, Poľskou republikou, Českou republikou a inými krajinami).

Na bakalárske štúdium sociálnej práce nadväzuje učiteľské magisterské štúdium v odbore „sociálna pedagogika“. V tomto odbore je širšia teoreticko-pedagogická i metodologická príprava. Jej ťažisko spočíva v zameraní na jednotlivé okruhy sociálneho prostredia a poznávanie jeho pozitívnych a negatívnych vplyvov na vývin človeka. Zameriava sa najmä na tie oblasti, ktoré školská a rodinná výchova dostatočne nezohľadňuje, resp. kde tieto výchovné inštitúcie zlyhávajú a vyžadujú si osobitnú pomoc tak, ako to zdôrazňoval aj nemecký predstaviteľ sociálnej pedagogiky Nohl (In Marburger, 1981), Radlinská (In Wroczynski, 1968), Baláz (1981, 1991) a iní autori. Týmto smerom sú zamerané napríklad predmety sociálna pedagogika, výchova v ohrozených rodinách, rodinné právo a ochrana detí, náhradná rodinná starostlivosť, výchova k manželstvu a rodičovstvu, sociálno-psychologický výcvik, sociálna patológia a iné disciplíny. V učebnom pláne odboru sociálna pedagogika je obsiahnuté i zameranie na oblasť sociálnej politiky a osobitne sociálnej starostlivosti a tiež príprava pre výkon učiteľskej profesie v teoreticko-metodickej i praktickej rovine.

Absolvent magisterského štúdia získa odbornú a pedagogickú spôsobilosť v oblasti poskytovania sociálno-pedagogických služieb v nasledovných zariadeniach:

- v školských zariadeniach ako učiteľ pedagogiky, resp. sociálnej pedagogiky a sociálnej práce,
- v mimoškolských výchovných zariadeniach,
- v oddeleniach sociálnej starostlivosti o rodinu a deti na všetkých úrovniach štátnej správy (sociálny kurátor),
- na úradoch práce pri práci s nezamestnanými občanmi,
- v zariadeniach náhradnej rodinnej starostlivosti,
- v reedukačných a nápravno-výchovných zariadeniach,
- v pedagogicko-psychologických poradniach,
- v charitatívnych a iných zariadeniach sociálnej starostlivosti.

Odbory „sociálna práca“ a „sociálna pedagogika“ sú veľmi úzko súvisiace a navzájom prepojené. Pri sociálnej práci kladieme ťažisko na oblasť poskytovania sociálnej starostlivosti o občanov a uspokojovania ich potrieb (hmotných, psychických, sociálnych) prostredníctvom činnosti sociálnej prevencie i sociálnej kuratívy.

V odbore „sociálna pedagogika“ sú akcentované sociálno-výchovné aspekty s osobitným zreteľom na oblasť sociálnej prevencie sociálno-patologických javov vzniku dysfunkčných procesov ohrozujúcich vývin človeka, no zároveň aj na aktivizáciu jeho vlastných síl na prekonanie nepriazni-

vých životných situácií a znižovanie závislosti na iných ľuďoch, resp. spoločnosti. Vychádzame pritom zo zásady, že hmotná pomoc klientom nestačí, pretože pôsobí len krátkodobo, čo vystihuje aj staré orientálne príslovie: „Keď dáš človeku rybu, nakŕmiš ho na jeden deň, ale keď ho naučíš ryby chytať, nakŕmiš ho na celý život.“

V oblasti poskytovania sociálnej starostlivosti u nás v tomto smere sa ešte stále máme čo učiť.

Záver

Vzájomný vzťah sociálnej pedagogiky a sociálnej práce nie je dostatočne v teoretickej i praktickej rovine ujasnený ani v zahraničí ani u nás. Je preto potrebné rozvinúť odbornú diskusiu v tomto smere jednak v odbornej tlači, no zároveň aj na odborných seminároch, kde je možné konfrontovať aj vlastné praktické skúsenosti.

Literatúra

- BALÁŽ, O. *Sociálne aspekty výchovy*. Bratislava: Veda, 1981.
- BALÁŽ, O. Sociálna pedagogika – problémy a perspektívy. *Pedagogická revue*, 1991, roč. 43, č. 8.
- ERLER, M. *Soziale Arbeit*. Weinheim und München: Juventa Verlag, 1993.
- MARBURGER, H. *Entwicklung und Konzepte sozialpädagogik*. München: Juventa Verlag, 1981.
- NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V. *Sociální práce, její vývoj a metodické postupy*. Praha: Karolinum, 1992.
- ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do sociológie výchovy*. Bratislava: Veda, 1998.
- PIEKARSKI, J. „Sociálna pedagogika a sociálna práca“. In *Sociálna práca a ľudské práva*, Prešov: FF UK, 1997.
- POTOČÁROVÁ, M. Vzájomný vzťah sociálnej pedagogiky a sociálnej práce. In *Sociálna práca – ľudské práva – vzdelávanie dospelých*. Zborník referátov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov: FF PU, 1998.
- WROCYNSKI, R. *Sociálna pedagogika*. Bratislava: SPN, 1968.

HRONCOVÁ, J. Vzťah sociálnej pedagogiky a sociálnej práce ako vedných disciplín a učebných odborov. *Pedagogická orientace* 1999, č. 3, s. 40–47. ISSN 1211-4669.

Adresa autorky: Doc. PhDr. Jolana Hroncová, CSc., Pedagogická fakulta UMB, Zvolenská cesta, Banská Bystrica